

معیار و ملاک تشخیص سوره های مکی و مدنی

<?xml encoding="UTF-8">

طبق آماری که از روایات ترتیب نزول به دست می آید، 86 سوره مکی و 28 سوره مدنی است که در این گروه بندی سه معیار وجود دارد :

1- معیار زمان

بیش تر مفسرین معتقدند که معیار مکی یا مدنی بودن هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از مکه به مدینه است. هر سوره ای که پیش از هجرت نازل شده مکی و هر سوره ای که پس از هجرت نازل شده است مدنی به شمار می رود، خواه در مدینه نازل شده باشد خواه در سفرها. و حتی در مکه در سفر حج یا عمره یا پس از فتح، چون پس از هجرت بوده است، مدنی محسوب می شود. ملاک هجرت نیز داخل شدن به مدینه است. بنابر این آیاتی که پس از هجرت از مکه و پیش از ورود به مدینه، در راه بر پیامبر نازل شده است، مکی محسوب می شود. مثلاً آیه ان الذی فرض علیک القرآن لرادک الی معاد. . . (1) بر اساس این تعریف و ملاک که پس از خروج از مکه در راه بر پیامبر نازل شده، مکی است.

2- معیار مکان

هر چه در شهر مکه و پیرامون آن نازل شده مکی است. و هر چه در مدینه و پیرامون آن نازل گردیده مدنی است، خواه پیش از هجرت یا پس از آن نازل شده باشد. پس آن چه در غیر این دو منطقه نازل شده باشد نه مکی است و نه مدنی. در این زمینه جلال الدین سیوطی روایتی آورده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند : «انزل فی ثلاثة امکنه : مکه و المدینه و الشام» که طبق گفته ابن کثیر، مقصود از شام تبوک است (2) .

3- معیار خطاب

هر سوره ای که در آن، خطاب به مشرکان می باشد مکی و هر سوره ای که در آن خطاب به مؤمنان می باشد، مدنی است. در این زمینه از عبد الله بن مسعود حدیثی آورده اند که گفته است : «هر سوره که یا ایها الناس در آن به کار رفته باشد، مکی است و هر سوره که یا ایها الذین آمنوا در آن به کار رفته باشد مدنی است» (3) ، زیرا در مدینه غلبه با مؤمنان بوده و در مکه با مشرکان. البته در سوره های مدنی مانند سوره بقره، یا ایها الناس به کار رفته که کلیت این معیار را خدشه دار می کند.

برای تشخیص سوره های مکی و مدنی، ملاک هایی را مشخص کرده اند که هریک به تنهایی نمی تواند ملاک

جامع و مانع باشد. بلکه این ملاک ها روی هم رفته تاحدودی تعیین کننده است. به طور کلی ملاک ها و علایم برای تشخیص، عبارت است از : (1 نص و خبر، 2) علایم صوری و ظاهری، (3) علایم محتوایی و معنوی.

علامه برهان الدین ابراهیم بن عمر بن ابراهیم جعبری (متوفای 732) می گوید : «برای شناخت مکی و مدنی دو راه وجود دارد : سماعی، که از راه نقل و روایت به دست می آید. قیاسی، که از روی ضابطه تشخیص داده می شود». آن گونه که علقمة بن قیس (متوفای 62) از عبد الله بن مسعود روایت کرده است : «هر سوره ای که در آن یا ایهاالناس آمده باشد یا لفظ «کلا» استعمال شده باشد یا در ابتدای آن حروف مقطع باشد-جز زهراوین (بقره و آل عمران) و نیز سوره رعد که بنا بر قولی مدنی است-یادر آن قصه آدم و ابلیس آمده باشد-جز سوره های طولانی-یا سوره ای که در آن سرگذشت انبیای سلف و امت های گذشته آمده باشد مکی است، و هر سوره ای که در آن از فریضه و تکالیف و حدود شرعی سخن گفته شده باشد، مدنی است » (4) .

برخی خصوصیات دیگری برای شناخت سوره های مکی و مدنی ذکر کرده اند که عبارت است از :

- 1- کوتاهی آیات درون یک سوره و نیز کوتاهی سوره، نوعا مکی بودن آن را می رساند. و بلندی آیه های یک سوره علاوه بر بلندی سوره نوعا مدنی بودن آن را ثابت می کند.
- 2- لحن تند و شدید سوره بیش تر با اهل مکه است که اهل عناد و لجاج و مقاومت در مقابل حق بوده اند، ولی لحن ملایم و خفیف، مدنی بودن سوره را می رساند که بیش تر خطاب به مؤمنین است.
- 3- بحث درباره اصول معارف و اصل ایمان و دعوت به اسلام از ویژگی های سوره های مکی است. و در سوره های مدنی بیش تر از تفصیل احکام و بیان شریعت اسلام سخن گفته شده است.
- 4- دعوت به پایبند بودن به اخلاق و استقامت در رای و سلامت عقیده و ترک لجاج و عناد و نیز برخورد تند با عقاید باطل مشرکان و ناچیز شمردن اندیشه های تهی و بی اساس آنان، از خصایص سوره های مکی به شمار می رود. در حالی که برخورد با اهل کتاب و دعوت آنان به میانه روی در عقاید و افکار و اندیشه ها و نیز مبارزه با منافقین و ذکر خصایص و صفات آنان از ویژگی های سوره های مدنی است.
- 5- غالبا خطاب ها با عنوان یا ایها الناس. . . از ویژگی های سور مکی است و باعنوان یا ایها الذین آمنوا از خصایص سور مدنی است.

البته این ویژگی ها هرگز کلیت ندارد، بلکه صرفا درباره برخی از انواع صدق می کند. و در صورت اجتماع چندین خصیصه، اگر موجب علم و یقین شود و نص معارضی در میان نباشد، قابل اعتماد است، و موجب قوت احتمال و اطمینان می شود. در این صورت است که نتیجه کار برد فقهی و تاریخی و غیره دارد. بنابر این ملاک تشخیص مکی و مدنی، یا نقل و خبر است که اصطلاحا سماعی می گویند. یا اجتهاد و شواهد ظاهری و صورت جمله بندی و داشتن سجع و وزن و کوتاهی آیات و سوره هاست یا شواهد محتوایی است. بدین معنا که شکل بیان اصول عقاید و احکام و برخورد با کفار و منافقین نشانه مکی و مدنی بودن سوره است.

پی نوشت ها :

1- قصص 28 : 85.

2- الاتقان، ج 1، ص 23.

3- المستدرک، ج 3، ص 18-19.

